

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 8 (21)

Суми – 2018

**SECTION 9
CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; JUDICIAL EXPERTISE;
OPERATIONAL-SOURCING ACTIVITY**

**СЕКЦІЯ 9
КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

**МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЩОДО
НЕПОВНОЛІТНІХ**

Ільченко Олександр Васильович
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства,
Навчально-науковий інститут права,
Сумський державний університет*

У статті проаналізовано та досліджено міжнародний досвід застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Дотримання процесуальної форми під час застосування запобіжних заходів є необхідним для забезпечення законності та правопорядку під час кримінального провадження та в суспільстві в цілому. Адже такі норми гарантують охорону конституційних прав і свобод громадян. Особливо це стосується такого специфічного суб'єкта кримінального провадження, як неповнолітній, оскільки законодавством закріплено додаткові гарантії забезпечення їх прав і свобод.

На сьогоднішній день злочинність неповнолітніх є досить актуальною проблемою, внаслідок постійного підвищення рівня кримінальної активності цієї категорії осіб. Злочинність серед неповнолітніх привертає особливу увагу, оскільки порушення особами, що не досягли 18 років, кримінального закону свідчить про наявні недоліки виховання підлітків, відсутність умов для їх залучення до життєдіяльності суспільства. Саме тому проблема запобігання злочинності, вжиття заходів стабілізації і скорочення кримінальних правопорушень, які вчиняють неповнолітні, є завданням відповідальним і на його виконання спрямовані зусилля усіх державних органів.

Як свідчить практика, неповнолітні є вразливими до негативних впливів, внаслідок відсутності сформованих цінностей. Тому ефективним способом вирішення даної проблеми є не лише посилений виховний вплив з боку батьків (опікунів, піклувальників), а й правильне застосування запобіжних заходів під час розслідування кримінального правопорушення, вчиненого неповнолітніми.

Основною метою дослідження є проаналізувати особливості застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх, а також визначити наявні проблеми в даній сфері та можливість їх вирішення шляхом впровадження зарубіжного досвіду; надати загальну характеристику запобіжних заходів у кримінальному провадженні; визначити проблемні аспекти застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх та шляхи їх вирішення, шляхом впровадження зарубіжного досвіду.

Ключові слова: міжнародний досвід, кримінальне провадження, запобіжні заходи, кримінальне правопорушення, нормативно-правові акти

Ichenko O.V. International experience in applying preventive measures to minors. The article analyzes and investigates the international experience of the use of preventive measures in criminal proceedings against minors.

Compliance with the procedural form when taking precautionary measures is necessary to ensure law and order in the criminal proceedings and in society as a whole. After all, such norms guarantee the protection of the constitutional rights and freedoms of citizens. This is especially true of such a specific subject of criminal proceedings, as a minor, since the law provides additional guarantees for the safeguarding of their rights and freedoms.

Today, juvenile delinquency is a very topical issue, due to the continuous increase in the criminal activity of this category of people. Criminality among minors is a matter of special concern, since violations of persons under the age of 18 by the criminal law indicate that there are disadvantages in the education of adolescents, lack of conditions for their involvement in the life of society. That is why the problem of preventing crime, taking measures to stabilize and reducing the criminal offenses committed by minors is a task responsible for the implementation of all government agencies.

As practice shows, juveniles are vulnerable to negative influences, due to the lack of established values. Therefore, an effective way to solve this problem is not only to increase the educational impact of parents (guardians, trustees), but also the correct use of precautionary measures during the investigation of a criminal offense committed by minors.

The main purpose of the study is to analyze the peculiarities of the use of preventive measures against minors, as well as to identify existing problems in this area and the possibility of their solution through the introduction of foreign experience; provide a general description of precautionary measures in criminal proceedings; to identify the problematic aspects of the use of preventive measures for minors and ways of their solution, by introducing foreign experience.

Key words: international experience, criminal proceedings, preventive measures, criminal offenses, normative-legal acts.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню даного питання присвячено наукові праці В.О. Попелюшка, К.Г. Горелкіної, О.Є. Бойка, Ю.М. Грошевого, О.Ф. Вакуленка, К.В. Гутаріної, А.В. Захарко, О.В. Керевича, В.К. Матвійчука, З.Ф. Ковриги, О.М. Коріняк, О.В. Сівак, Т.Л. Кальченко, В.В. Вовка, Л.М. Лобойка, М.А.Погорецького,

С.М. Стахівського, В.Г. Гончаренка, І.В. Лисюк, Д.А. Чухраєва, В.Т. Нора, та ін. Виклад основного матеріалу. Кримінальне законодавство, що діяло на території сучасної України у період до XVIII століття не містило поняття та систематизації запобіжних заходів. Лише у 1743 році у «Правах за якими судиться малоросійський народ» було закріплено обов'язок особи не покидати місце, де

стосовно неї ведеться кримінальне провадження, що має аналог у сучасній системі запобіжних заходів. Сама система була створена під час проведення судової реформи в Російській імперії 1864 року. 20 листопада 1864 року імператором Олександром II був затверджений Статут кримінального судочинства, відповідно до якого особам, які перебували під слідством, було заборонено без дозволу слідчого виходити за межі дільниці (міста), де проводиться слідство. Також, були передбачені взяття під варту, підписка про явку до слідства, відібрання посвідчення на проживання [1; с. 196]. Запобіжні заходи у кримінальному процесі часів Радянського Союзу вперше були відображені в кримінально-процесуальному кодексі Української Радянської Соціалістичної Республіки 1922 року [1; с. 197]. Подальше їх закріплення на законодавчому рівні підтверджувало факт визнання й гарантування СРСР природних прав і свобод людини [2; с. 208].

У статті 62 Конституції України вказано, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [3; ст. 62]. Таким чином, беручи до уваги принцип презумпції невинуватості, можна констатувати, що застосування запобіжних заходів – це певні обмеження, покладені на особу, яка є підозрюваною чи обвинуваченою, однак не покарання. Запобіжні заходи, що застосовуються до неповнолітніх мають важливе значення для запобігання підвищенню рівня злочинності серед осіб, які не досягли 18 років, адже метою їх застосування є забезпечення виконання неповнолітнім підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків та усунення ризиків протиправної поведінки, яка перешкоджатиме здійсненню кримінального провадження. До неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення передбачена можливість застосування загальних і спеціальних запобіжних заходів. Загальні запобіжні заходи зазначені в статті 176 КПК:

особисте зобов'язання, особиста порука, домашній арешт, застава, тримання під вартою, а також тимчасовий запобіжний захід – затримання особи [4; ст. 176]. Спеціальним запобіжним заходом щодо неповнолітніх є передання їх під нагляд батьків, опікунів чи піклувальників, а до неповнолітніх, які виховуються в дитячій установі – передання їх під нагляд адміністрації цієї установи [4; ст. 493].

При застосуванні до неповнолітнього запобіжних заходів, беручи до уваги тяжкість злочину, необхідно керуватись індивідуальним підходом. Слід враховувати вікові та психологічні особливості неповнолітнього, стан здоров'я, вид діяльності, місце проживання, ефективність обраних заходів тощо [4 35; с. 97].

Не лише українське законодавство вказує на винятковість застосування затримання та тримання під вартою до неповнолітніх осіб. Зокрема, у статті 37 Конвенції про права дитини вказано, що держава забезпечує, щоб жодна дитина не була позбавлена волі незаконним або свавільним чином. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу [5; с. 37]. Необхідно враховувати можливість негативного кримінального впливу на неповнолітніх протягом їх перебування під вартою. Тож застосування по можливості альтернативних запобіжних заходів є важливим для подальшого уникнення кримінальних правопорушень з боку неповнолітніх.

Також у статті 13 Пекінських правил вказано, що утримання під вартою за можливості замінюється альтернативними заходами, такими, як постійний нагляд, активна виховна робота або поміщення до сім'ї чи виховного закладу. Протягом періоду перебування під вартою неповнолітнім повинна бути забезпечена індивідуальна допомога – соціальна, психологічна, медична, фізична, в сфері освіти та професійної підготовки [6; с. 13]. О. Сівак вважає що застосування тримання під вартою як запобіжного заходу

перетворює неповнолітніх правопорушників у рецидивістів, що продовжують свою злочинну діяльність, не бажаючи перевиховуватися та змінювати спосіб свого життя чи тримання під вартою дозволяє неповнолітнім в повній мірі усвідомити значення неправомірних дій і зробити висновки про зміну поведінки до суспільно правильної та правомірної є дискусійним. Зокрема, 75% опитаних слідчих органів внутрішніх справ вважають запобіжний захід у вигляді тримання під вартою найбільш ефективним та дієвим запобіжним заходом щодо неповнолітніх. Лише після застосування цього запобіжного заходу неповнолітній правопорушник починає розуміти сутність вчиненого ним злочинного діяння та покарання, що в подальшому стає вагомою підставою для припинення здійснення кримінальних правопорушень через страх потрапити в місця позбавлення волі знову [7; с. 151].

Таким чином, головним завданням кримінального судочинства щодо неповнолітніх є їх перевиховання і в цьому випадку потрібно розглядати застосування запобіжного заходу не як примус, а як спосіб попередження майбутніх кримінальних правопорушень та спосіб виховного впливу на свідомість та поведінку неповнолітнього правопорушника. Кожен із запобіжних заходів, які передбачені кримінальним процесуальним законом щодо неповнолітніх, певним чином корегує поведінку підозрюваного. Лише правильне їх застосування впливає на волю, свідомість та емоції неповнолітнього, допомагає йому критично оцінювати свої дії, у зв'язку з якими відносно нього було обрано той чи інший запобіжний захід, викликає у нього неприємні відчуття та переживання і тим самим стимулює необхідність у зміні своєї неправомірної поведінки.

Як свідчить практика, проблема злочинності серед неповнолітніх в Україні стоїть досить гостро. Тож виникає необхідність у вивченні кримінального процесуального законодавства інших країн. Така інформація, в тому числі щодо запобіжних заходів, може бути використана для вдосконалення вітчизняного

кримінального процесуального законодавства.

Важливим є досвід розвинених країн Північної та Західної Європи: Великобританії, країн скандинавії, Германії, Франції. Особливу увагу необхідно звернути на країни, які порівняно нещодавно стали членами Європейського Союзу: Румунії, Угорщини, Словачії, Польщі та інші. На сьогоднішній день, у європейській країнах все частіше використовуються запобіжні заходи альтернативні досудовому затриманню з метою зменшення кількості осіб, які беруться під варту, адже, це дозволяє забезпечити особу від негативного тюремного впливу. Ці альтернативні заходи включають передання на поруки, нагляд поліції, заборона наблизитися до певного місця або особи, або займатися певною професією. Зокрема, у Болгарії, Литві, Естонії, Латвії та Словенії свободу обвинувачуваного може бути обмежено наказом регулярно відмічатися в поліційній дільниці, невиконання якого матиме наслідки у вигляді арешту та взяття під варту [8; с. 64].

Застосування таких заходів часто супроводжуються пробаційним періодом, протягом якого правопорушник має виконувати певні умови й дотримуватися певних обмежень. У Румунії, Угорщині й Латвії пробаційна діяльність на етапі досудового розслідування спрямована переважно на неповнолітніх правопорушників.

У Болгарії щодо неповнолітніх запобіжні заходи установлюються більш м'які, ніж для повнолітніх. Наприклад, для осіб, що не досягли 16 років, пробація замінюється громадським осудом. До неповнолітніх застосовуються такі види запобіжних заходів, що не пов'язані з обмеженням волі: нагляд батьків або опікуна; нагляд, здійснюваний офіцером із попередження злочинності неповнолітніх або членом місцевої Комісії з попередження злочинності неповнолітніх.

Відповідно до Кримінально-процесуального закону Латвії передбачено передбачено поміщення неповнолітнього під нагляд батьків або опікунів, яке здійснюється в разі,

якщо ця особа надає письмову гарантію того, що неповнолітній з'явиться до прокурора або до суду. Крім того, така особа зобов'язується контролювати поведінку неповнолітнього. Кримінально-процесуальним кодексом Литви дозволено застосовувати щодо неповнолітніх наступні досудові заходи: підписка про невийзд та передача на поруки [8; с. 65].

В той же час, у кримінальному процесуальному законодавстві країн Західної Європи та США застава й майнова порука є найбільш ефективними запобіжними заходами, адже повною мірою виконують покладені на них функції та забезпечують інтереси як кримінального процесу, так і обвинувачених, підсудних. Застосування застави за законодавством США вказує на те, що вона є одним із гуманних та ефективних запобіжних заходів при провадженні в кримінальних справах і розглядається з позиції гарантії прав людини, з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права. Варто зазначити, що у справах неповнолітніх осіб обов'язковою є юрисдикція Верховного Суду [9; с. 77-79].

У Федеративній Республіці Німеччині справи про злочини неповнолітніх виділені в особливе провадження. Ними займаються особливі відділення дільничих і земельних судів. Особи, які здійснили правопорушення, поділяються на дві вікові групи: від 14 до 18 та від 18 до 21 року. Судді повинні мати досвід спілкування з молоддю. Якщо суд діє з участю двох засідателів, то в якості одного з них має бути жінка. Одноособово суддя може приймати рішення лише про заходи виховного характеру [9; с. 49].

Відповідно до КПК Франції попереднє слідство проводиться посадовою особою судового рангу - слідчим суддею, який має право за необхідністю забезпечити явку обвинуваченого або запросивши його, або застосувавши до нього різного роду заходи примусу. Досудове розслідування щодо неповнолітніх здійснюють слідчі судді зі справ неповнолітніх, що належать до спеціалізованих органів попереднього слідства [9; с. 63].

Таким чином, можна констатувати, що в зазначених країнах неповнолітнім в процесі досудового розслідування приділяється особлива увага. Зокрема, запобіжні заходи, що застосовуються по відношенню до них переважно є більш м'якими. Крім того, існують додаткові гарантії, що забезпечують дотримання прав, свобод та інтересів неповнолітніх осіб. А в деяких країнах, як наприклад Великобританія, Бельгія, Франція, Німеччина та США судочинство у справах щодо неповнолітніх здійснюють спеціалізовані суди, що дозволяє повною мірою враховувати вікову та психологічну специфіку підлітків [10].

Основними причинами злочинності серед неповнолітніх в Україні варто вважати низький рівень матеріального забезпечення, безпритульність, поширення алкоголізму та наркоманії. Як свідчать сучасні дослідження, неповнолітні, більшою мірою, ніж дорослі особи, схильні до негативних зовнішніх впливів, внаслідок особистісної несформованості.

Для зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх необхідними умовами перш за все є стабілізація економічної ситуації в країні з метою підвищення рівня життя населення. Також слід проводити виховні заходи, спрямовані на боротьбу з алкоголізмом та наркоманією серед підлітків та їх девіантною поведінкою. Крім того, доцільно удосконалити кримінальне законодавство у справах, що стосуються неповнолітніх.

Враховуючи міжнародний досвід здійснення кримінального провадження у таких країнах як США, Великобританія, Бельгія, Франція та Німеччина можна зазначити, що судочинство у справах про злочини неповнолітніх здійснюють спеціалізовані суди різних модифікацій. Правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою процесу національного розвитку України, що дозволить максимально враховувати особливості неповнолітніх в процесі судочинства з метою зменшення рівня злочинності серед осіб зазначеної вікової категорії.

Література:

1. Григор'єва О. І. Запобіжні заходи, що обмежують право на свободу пересування: історичний аспект // Університетські наукові записки. - 2014. - № 1. - С. 195-201. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2014_1_27
2. Сівак О.В. Правова природа запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2016. – № 1 (98). – С. 206 – 220
3. Конституція України від 30.09.2016, підстава 1401-19 // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 30. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
5. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 № 995_021 // Відомості Верховної Ради України – 1991. – № 789-XII. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021
6. Мінімальні стандартні правила Організації об'єднаних націй що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») від 29.11.1985 № 995_211 // Відомості Верховної Ради України – 1985. [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_211
7. Сівак О. Перевиховання неповнолітнього правопорушника через застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою // Національний юридичний журнал: теорія і практика. – 2015. – № 2. – С. 149 – 153
8. Дрозд В.Г. Міжнародний досвід використання запобіжних заходів, що не пов'язані з обмеженням волі за кримінальним процесуальним законодавством країн дальнього зарубіжжя // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2016. – № 1. – С. 61 – 72
9. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – С. 352.
10. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність від 29.08.2003 № n0082700-03 // Відомості Верховної Ради України – 1985. [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0082700-0>